

DEMETER ZSÓFIA

III. BÉLA ÉS ANTIOCHIAI ANNA NYUGHELYÉNEK MEGTALÁLÁSA 1848-BAN

1848. december 5-én találták meg az első, s eleddig az utolsó, személyében is –közmegegyezéssel – biztonsággal azonosítható királyi pár sírját Székesfehérvárott. Hozzá kell tennünk rögtön azt is, hogy ez volt az utolsó bizonyított Árpád-házi királyi temetés az uralkodói ház fővárosában (hiszen az 1205-ben meghalt gyermek, III. László temetési helyszíne bizonytalan).¹

A leletek érdekességét nem csupán az a tény adta – és adja ma is –, hogy azok bolygatatlanok voltak, sem hódítók, sem kincskeresők nem rabolták ki a sírokat. Különös fontosságot kapott az esemény tudománytörténeti és kultúrtörténeti szempontból is, hiszen Érdy János régészeti feltáró módszerét és a belőle fakadó eredményeket máig mintaszerűnek tudják kései tudós utódai. Az ásatás és a körülötte kialakult érdeklődés vezette rá a tudósokat III. Béla személyének, korának, történelmi szerepének, nagyságának vizsgálatára, továbbá csak ebből tudhatunk az uralkodó halotti reprezentációjáról.² Az ásatási dokumentáció, például Varsányi János helyszíni rajzai alapján a király és a környezetében talált egyéb sírok eredeti állapota rekonstruálható (bár a királyné sírját maga Varsányi is a helyszínen lévők elmondása alapján rajzolta le,³ miután a sírládát érkezése előtt kinyitották). A megtalált királyi csontlelet – igaz, sok hányattatás után és közben – magyar antropológusnemzedékek vizsgálatának

1 Kásler–Szentirmay 2019, 32–33.; Szabados 2016, 200.

2 Zsoldos et al. 2016. 101.

3 Éry 2008, 17.

lett tárgya. Bartucz Lajos 1935-ben kifejezetten kívánatosnak tartotta az összes addig feltárt csont újbóli vizsgálatát: „Bizonyos antropológiai bélyegeknél az Árpádok családjában való öröklésére is némi fényt fognak deríteni.”⁴ Méltó és igazságos, hogy az 1848-ban, hatszáz év múltán megtalált sírok leletei ma az archeogenetikai vizsgálatok középpontjában állnak.⁵

„A Nagy király valóságos székhelyén”⁶

Alcímünk a népénekként ismert Szent István tiszteletére íródott zsolozsma utolsó versszakából való. A versszak első sorát – „Örvendezz, királyi város!” – szívesen idézzük Székesfehérvár kiemelkedő eseményeinek, főként a Szent István éveknek (1938, 1988, 2013) főcímeiként. Magam hasonló gondolatok miatt III. Béla és felesége nyughelyének székesfehérvári megtalálása kapcsán is idéztem.⁷

A székesfehérvári Mennybe Felvett Szűz Mária Társaskáptalan temploma, azaz a királyi bazilika területén temettek el az írott források szerint bizonyosan 15 királyt. A királyi temetkezések 1540-ig (Szapolyai János eltemetéséig) első-sorban Fehérvárhoz kötődtek. E téren igazi jelentőséget éppen az Árpád-ház utolsó századában nyert a város: a XII. századi Árpád-házbeli uralkodók, elsősül Kálmán király (1095–1116) és utódai különösen lényegesnek tartották, hogy Szent István sírja közelében nyugodjanak.⁸

Egykorú forrásokból tudjuk, hogy a királyi bazilika falai az 1770-es években még álltak, 1800-ban a püspöki palota építéskor bontották le azokat. Az első székesfehérvári püspök, Séllyei Nagy Ignác (1777–1789) használta, püspöki ün-

4 Bartucz 1935, V. 28.

5 Kásler–Szentirmay 2019.

6 Kovács–Medgyessy 2014, 162–166.

7 Demeter 1999a, 220–229.; 1999b, 25–35.; 1999c. 11–23.

8 Szabados 2020, 206.; Szabó 2018, 177.; A korban kimutatott átépítés részleteire hivatkozva Szabó lehetségesnek tartja, hogy az 1848-ban megtalált sírokban Könyves Kálmán és első felesége nyugszanak. Ebben az esetben Tóth Endrével ért egyet: Tóth 2006, 141–161. Az eddig utolsó archeogenetikai komplex vizsgálat azonosítási eredményeit összefoglalja Kásler–Szentirmay 2019, 62–64.

nepségekre alakíttatta ki még álló és fedett részeit, például itt iktatta be a káptalant 1777-ben.⁹ 1848-ban tehát még éltek emberek, akik látták a királyi bazilika falait és tudták, sőt, büszkeségük forrása volt, hogy ott királyi temetkezőhely van. Az emberek többségének azonban mindez újdonságot jelentett, pedig csupán 50-70 év múlt el! Intő jel ez minden bontással kacérkodó indulat számára.

A királysírok fellelésének 150. évfordulója teremtett alkalmat arra, hogy a feltáró régészre, Érdy Jánosra (1796–1871), a királyi bazilika jelentőségére, III. Béla királyra (1172–1196), a királynéira (1172–1184), valamint a leletek megtalálásának körülményeire és jelentőségére emlékezzünk. Ezen többes célkitűzés vezette Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzatát és a székesfehérvári Szent István Király Múzeumot abban, hogy 1998. december 4-én emléktáblát avasson, tudományos konferenciát és kamarakiállítást szervezzen az évforduló tiszteletére.

Magam a konferencián a királysírleletek megtalálásával és annak visszhangjával foglalkoztam. Most – felidézve a konferencián tartott beszámoló egy részét – a történelmi körülményekre, s a feltárás eseménytörténetére is szeretnék kitérni. Nyilvánvalóan nem foglalkozhatok a megtalált személyekkel, történelmi szerepükkel, azonosításukkal, sírmellékleteik és csontleleteik vizsgálatával. 1848 decemberéről szólván foglalkozni kell azonban a hadi helyzettel és a város sajátos hangulatával.

Székesfehérvár Jelačić két támadása között

A nagy megkönnyebbülés, a pákozdi csata (1848. szeptember 29.) és Jelačić székesfehérvári helyőrségének lefegyverzése (1848. október 3.) után, – olyan események után tehát, amelyek kapcsán a fehérváriak joggal gondolhattak saját

⁹ Fejér 1818, 42.; Pauer 1849, 26.; Szvorényi, 1851, 417.; Henszlmann 1864, 26., 36.; Lukács 1868, 294.; Török 1894, 207.; 311.; Károly II. 1898, 87.; Forster 1900, 8.; Polgár 1936, 31.; 35, 42.

hősiességükre – hazaárulással vádolták Székesfehérvár és Fejér megye vezetőit és népét. Tóth Lőrinc és Madarász László azt kifogásolta, hogy „tárt karokkal” várták és élelmezték Jelačić csapatait,¹⁰ Csányi László viszont éppen a magyar honvédek gyenge élelmezését kifogásolta.¹¹

A vádakra Eischl Ede főjegyző terjedelmes és indulatos nyílt levélben reagált a *Közlöny* hasábjain. A rágalmakat visszautasító védekezését a fehérvári tanácsülési jegyzőkönyvek alapján állította össze, lényege: „egy főveg sem emelődött az ellenség tiszteletére.”¹² Az írás különös értéke, hogy hitelesen írja le a városi október 3-ai népfelkelést, amellyel lefegyverezték az ellenséges helyőrséget, és ezzel megakadályozták a tartalékkal való egyesülést.¹³

A vádak okozta sértettségéről így írt Boross Mihály: „A horvátoktól megszabadulván saját kormányunk által zaklattattunk.”¹⁴

A város és vezetősége azonban nem csupán megbántódott, hanem véd- és dacszövetséget is kötött a vizsgálóbiztosok ellen. Még a kormánybiztosok megérkezése előtt a testületek megtárgyalták, és mindenben jóváhagyták a vezetőség korábbi intézkedéseit. A kormánybiztosok itteni tevékenysége valóságosan megbénította a tisztikart, pedig most, az újabb támadás előestéjén ismét az erők koncentrálására lett volna szükség,¹⁵ hiszen az őszi hadi eseményeket a téli követték. A magyar törvényes forradalom összbírodalmi támadással számolhatott.

1848 őszén a Windisch-Grätz herceg vezette katonapárt és a császári család egyaránt a trónváltás előkészítésén fáradozott. 1848. november 21-én alakult meg a Schwarzenberg-kormány. A december 2-án trónra lépő új császár, I. Ferenc József és a kormány is az egységes Ausztria programjával lépett fel.¹⁶ A változásban nem pusztán formális szerepe volt annak a ténynek, hogy Ferenc Józsefet nem koronázták meg magyar királlyá, így nem tett esküt a magyar alkotmány tiszteletben tartására. Éppen ezért felelt meg az összmonarchia érde-

10 *Közlöny*, 119. sz. 1848. október 7. Nemzeti gyűlés. 601–603.

11 Erdős 1998, 195–196.

12 Eischl Ede, városi főjegyző *Közlöny*, 126. sz. 1848. október 14. 631.

13 Demeter 2017, 52–60.

14 Boross 1881, 110.

15 Erdős 1998. 200.

16 Hermann 1996, 221.

keinek, és ezért nem volt elfogadható a magyar szabadságharc szempontjából trónra lépése.

Windisch-Grätz herceg felhatalmazást kapott a magyarországi rend helyreállítására, azaz a támadásra, ami december 14-én be is következett. Ekkor olyan erővel kellett szembenéznie a magyar hadseregnek, amelyet nem volt képes a Dunántúlon megállítani: Görgei Artúr december 26-án föladta Győrt, Perczel Mór serege pedig december 30-án Mórnál szenvedett vereséget, éppen a Jelačić vezette I. hadtest ellen. Mély politikai és hadászati válság közepette a visszavonulás és a vereség után sem Székesfehérvár, sem a főváros nem volt többé védhető: Pest-Budát 1849. január 5-én, Székesfehérvárt január 7-én szállta meg a császári haderő.¹⁷

A zaklatott idők, az ismétlődő fenyegetettség, az önértékelési válság és az igaztalan vádak közepette úgy kellett Fehérvárnak valami dicső, valami nemzeti és hősi, mint egy falat kenyér. Ebbe a helyzetbe robbant bele a királyleletek híre. Ezzel magyarázható az az elemi erejű érdeklődés, ami a városban fogadta az igazán dicső, nemzeti és hősi múltat idéző leleteket.

A helyszín

1851-ben Fényes Elek országleírásában nem a királysírokat, hanem az 1834-ben fúrt artézi kút tartotta Fehérváron megjegyzésre méltónak.¹⁸ Ekkor a városban már három artézi kút volt.¹⁹ A jó ivóvízben szegény Belvárosban kútásása vagy fúrása mindig központi kérdésnek számított. A XIX. század elejétől a város már állandó kútmestert alkalmazott, s a sikeres fúrások híre messze elterjedt: Kaposvár és Debrecen is Birghoffer Máté itteni kútmestert kérte kölcsön.²⁰ Érdy János maga is úgy tudta, hogy az országban az első artézi kút 1831-ben itt fúrták.²¹

17 Boross 1881,111–127.; Hermann 1996, 229–231.; Erdős 1998, 215–222.; Magony 1998, 43.

18 Fényes 1851, II. 8–9.

19 Kállay 1988, 406.

20 Kállay, 1988, 403–406.

21 Érdy 1853, 43.; Török 1894, 177.

1838-ban Barkóczi László püspök (1837–1847) kérte kölcsön a város artézikutífúró-eszközeit, s ezekkel a püspöki palota udvarán 1839-ben fúrtak kutat.²² A kút rajzát a tanácsnak bemutatták.²³

A kút vizét a püspökkert falán kívüli, Fazekas utcai (ma részben a Nemzeti Emlékhely, részben a Koronázó tér területe) medencébe is kivezették, s a levezető csatorna ásásakor találták meg és rombolták össze az első sírokat.²⁴ Az 1839-es kútásással kapcsolatban sírrablás történt: az ékszerek egy része Bécsbe, másik része utóbb a Nemzeti Múzeumba került, de a munkások kezén is eltűntek darabok.²⁵

1846-ban a püspöki kert kútjának vízhozama romlott, ezért a kivezető csatornát lejjebb kellett volna szállítani. Birghoffer Máté kútmester és Máder Ferenc kőműves számításai nem győzték meg a tanácsot: úgy határoztak, hogy a püspökség falán kívül egy új kutat furatnak, mert félő, hogy a régi vízhozama már nem láthatja el a Belvárost.²⁶ Ennek az új kútnak a fúrása a csőnek való fa hiánya miatt csak 1847. február 14-én „vétellett eszközlésbe”.²⁷

Szeptember elején a kút körüli földmunkák folyamán egy régi épület falára bukkantak. A tanács megnézte, és úgy határozott, hogy azt Kállinger Izidor mérnök rajzolja le, és „a régiség iránti kegyeletből, ahhoz érték által [...] szedtetessék ki.”²⁸ A megtalált falak „fejtegetésére” a város rendszeresen külön személyt alkalmazott, aki a kitermelt kő és föld mennyisége után kapta fizetését.²⁹ A kőfejtő 1840-ben már azt is kikötötte, hogy a kőfejtést csak akkor vállalja, ha a talált kincsek az övé lehetnek.³⁰

22 Kállay, 1988. 329–330.

23 Székefehérvár Város Levéltára (a továbbiakban SzVL.), Tanácsülési jegyzőkönyv, 1839. 840., 1454. sz.

24 Érdy 1853, 43.; Lukács 1868, 294.; Fodor 1992, 50.

25 Henszlmann 1864, 224.; Nemeskéri 1983, 110–111.; Kégl 1987, 14.; Fodor 1992, 50.

26 SzVL. Tanácsülési jkv. 1846. 4082.; 4124.; 4321.

27 SzVL. Tanácsülési jkv. 1847. 3872.

28 SzVL. Tanácsülési jkv. 1847. 3558.; Kállay 1996, 151.

29 Kállay 1988, 330.

30 SzVL. Tanácsülési jkv. 1816. 508.; 1839. 244.; 1840. 106.

Tanácsülési és bizottmányi intézkedések III. Béla és felesége sírjának megtalálása kapcsán³¹

1848-ban folytatódtak a kút körüli földmunkák: május 5-én jelentette Kállinger mérnök, hogy a köveket kiszedték, de „a kiásott négyszögletes gödör egyik sarkában még egy koporsó mutatkozik, mely majd csak a kút elkészülte után ásathatathatik ki.”³² A tanács a munkák folytatását rendelte el.

A tanácsülési jegyzőkönyvek 1848. december 5-ei, 4509. számú bejegyzése szól az „artézi kúttól 2 és 3 ölnyi távolságban délkelet felé” márvány sírkövek megtalálásáról, és az első márvány koporsó felnyitásáról. A jegyzőkönyv élményszerűen írja le a koporsóban talált „emberi test töredékeny csontjait”, mely „tetemek az orvos urak vizsgálatánál fogva mintegy 40 éves némbéri hulladékoknak találtattak”. A legnagyobb megilletődés hangján a „15 próbás ezüstműből álló... egyszerű korona”-ról és az „aranyszövetű selyem fátyol darabjai”-ról szólnak. Az ügyhöz tartozó határozatban³³ – „minthogy a körülmények királyi és valószínűleg Árpád-nemzetségi tetemeknek látszanak” – a mellékleteket Eischl Ede jegyzővel a múzeumnak küldték fel.³⁴ Eischl levelet vitt Luczenbacher János akadémiai titoknoknak és a Honvédelmi Bizottmánynak „ezen érdekes találványról”, és arról, hogy a kibontott sír mellett még egy másik is látszik. A másik sír kibontásához meghívták a „régiségek országos hírvé szaktudományos bűváráját”.

Érdekes, hogy megérkezéséig végig Luczenbacherként emlegetik a tudóst, holott nevének Érdi-re (i-vel!) történt változásáról a *Közlöny* július 2-án, a *Kos-*

31 Moenich Károly levéltáros közlése az általa rekonstruált jegyzőkönyvekről. Kézirat. SZIKM, Helytörténeti Gyűjtemény 70. 364. 1.

32 SzVL. Tanácsülési jkv. 1848.1596.; Pauer, 1849. 2.

33 SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 4509. sz.

34 A Nemzeti Múzeum átadást igazoló nyugtája a 4573. számon. Az átvevő Kubinyi Ágoston, aki a leleteket mint ajándékot vette át.

suth Hírlapja pedig augusztus 8-án hírt adott.³⁵ A névváltozásra nyilván maga figyelmeztette megérkezésekor a városatyákat.

December 5-én délután 2 órakor Hadhalmi polgármester kérésére megvizsgálták az előkerült első csontvázat a városban lévő orvosok. Véleményük meglepően sok tapasztalatot tükröz: kitűnően határozták meg az első csontváz nemét, életkorát, és eltemetésének valószínű idejét is, mai antropológusok becslését is kivívva.³⁶ Marbik Mihály városi rendes sebész, Hellensteiner Károly városi segéd sebész, Say Ferenc városi főorvos, Hanekker Ferenc Fejér megye rendes főorvosa, Schaller János főorvos és Aschner József megyei orvos az elkészített látletben „megélemedett korú” „nő személyt” írtak le, akit „hatszáz évek előtt” temettek el.³⁷ A december 7-én tartott közgyűlésen az elnöklő polgármester mondta el a körülményeket s a testület az ásatás folytatása,³⁸ illetve „hatósági elősegítése”³⁹ mellett döntött.

A Pestre felvitt ékszereket Érdy december 6-án 61. szám alatt jegyezte be a szerzeményi naplóba.⁴⁰ Megjegyezte róluk tanulmányában, hogy az illetékes helyeken bemutatta és – mint írja – „azonnal megbízattam, hogy Fehérvárra utazzam, az ott lelt ékszereket és márványlapokat a magyar nemzeti múzeum részére lefoglaljam, ide felhozassam, és a még netalán szükséges ásatást, a hatóság közbejöttével folytassam”⁴¹. A *Kossuth Hírlapja* december 7-én már tud Érdy kiküldetéséről⁴². Szvorényi József pedig azonnal tudósította a *Közlönyt* az első sír felnyitásáról, mégpedig megrovóan: „a megbolygatott tetemeiket profánus kezek már kosárra szedték”⁴³

Érdy János és a kíséretében december 8-án érkező Varsányi János mérnök munkáját december 12-étől követték a jegyzőkönyvek. Ezek szerint délelőtt 9 órakor „számos közönség” előtt nyitották ki a második koporsót, amelyben

35 *Közlöny*, 23. sz. 1848. július 2. 92.l.; *Kossuth Hírlapja*, 23. 1848. augusztus 8. 149.l.

36 Éry et al. 1999, 9–15.

37 SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 4510.

38 Uo. 4542.

39 Uo. 4579.

40 Forster 1900, 9.

41 Érdy 1853, 43.

42 *Kossuth Hírlapja*, 1848. december 7. 137. 597.

43 Szvorényi *Közlöny* 191. szám, 1848. december 18. 901.

a király csontjai és ékszerei feküdtek. A sír leírása igen pontos, talán maga Érdy diktálta, hiszen az ő később közölt megfigyeléseit tükrözi. Például Pauer Jánossal ellentétben a király nyakán láncot ír le, de nem figyel fel arra, hogy a gyűrű nyitható szelencés.⁴⁴

A jegyzőkönyvek is megjegyzik, hogy már a királysír kibontásának és le-rajzolásának napján nagy érdeklődés fogadta a leleteket. A helyszínen, majd a városházán is bemutatták a közönségnek az ékszereket, azaz a „közönség néze-tének kitétték”⁴⁵ azokat. A nagy érdeklődésre minden szemtanú felfigyelt. Érdy János így ír: „A gyönyörű látványra zsbongó sokaság tódult a máskor csendes térre. Csoportosan ugráltak le a gödörbe s a felügyelő nem volt képes vala-kit visszatiltani [...] [a csontváz] látására reggel nyolcz órától majd délig, még lerajzolása tartott, mindig mások és mások siettenek a város minden vidékéről. Itt lehete tapasztalni, mily meleg részvéttel viseltettek a fehérváriak városuk múltja iránt, látta e tudományos kincset teljes épségében néhány ezer ember, még is ki kellett az ékszereket a városház termében közszemlére tétetnem.”⁴⁶

Pauer János (1814–1889), ekkor 34 éves, papnevelő intézeti tanár, későbbi püspök, az akadémia tagja, így ír: „azoknak látására temérdek sokaság sereglett össze”⁴⁷. A másik szemtanú, a *Közlönyt* is tudósító Szvorényi József (1816–1892, nyelvész, irodalmár) ciszterci tanár a már idézett forrás szerint „feszült vággyal függünk a homályban rejlő valóság felderítéséig”⁴⁸

A december 14-ei bejegyzés szól az újabb melléklet nélküli sírok megtalálásáról és arról, hogy a leleteket a múzeumba – a Nemzeti Múzeumba – fogják vinni, és hogy az ásátás költségeit a „közállomány”, azaz az állam állja.⁴⁹

Ha hinni lehet a pár évvel utóbbi megjegyzésnek, Érdy János munkájának igen kedvező megítélést kölcsönzött – a szerkesztő megjegyzése szerint –, hogy „Érdy úr ezen fehérvári ásátást mindössze 200 forinttal eszközlé [...]”⁵⁰

44 SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 4613.

45 Uo. 4579.

46 Érdy 1853, 44.

47 Pauer 1849, 4.

48 Szvorényi, *Közlöny* 191szám, 1848. december 18. 901. l.

49 SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 4619.

50 Érdy 1853, 48. a szerkesztő megjegyzése

Már az Érdy Jánosék Fehérvárra érkezését jelentő elnöki tájékoztatóban elhangzott az az igény, hogy „a talált régiségekből a város számára tartassanak meg”.⁵¹

Tudjuk, hogy Érdy az Országos Honvédelmi Bizottmány azon meghagyásával érkezett, hogy a leleteket a múzeum részére foglalja le, és azokat Pestre szállítsa. Szvorényi József december 12-ei tudósításában egyenesen kormánybiztosnak nevezte Érdyt,⁵² tegyük hozzá: ekkor minden kormányfelhatalmazással érkezőnek kijárt ez a titulus.

A december 14-ei – tehát III. Béla sírjának megtalálása utáni – közgyűlésen, amikor azonban még Érdy itt dolgozott, Farkas Ferenc nagyprépost javasolta, hogy kérvényezzék a kormánynál: a leletek egy része maradjon itt „e városnak a királyok temetőjéből származott dicsősége némi jeléül”. A közgyűlés fegyelmezetten leszögezte: a „kérés az országos múzeum céljával ellenkező”, ezért nem támogatták a javaslatot, csak azt határozták, hogy „a sírok helye díszes oszloppal fog megjelöltetni, s azon a sírok feltalálási ideje a késő maradék számára is fel fog jegyeztetni”.⁵³ Ha a díszes oszlopot nem is, a késő maradéknak való feljegyzést az évfordulón a romkert bejáratánál elhelyezett emléktábla felavatásával 1998-ban, 150 év múltán teljesítettük.

Érdy székesfehérvári tartózkodásának utolsó jegyzőkönyvbeli említése december 17-én keltezett nyugtája, amelyben elismeri a december 11-étől 16-áig tartó ásatás leleteinek átvételét „a Nemzeti Múzeum számára Pestre szállítás végett”.⁵⁴ Ez a nyugta közvetlenül az indulás előtt íródhatott, hiszen már 16-án kiállították Hathalmi Pál polgármester és Orsonits Vilmos aljegyző aláírásával ifj. Balogh Ferenc számára a leletek fuvarozására vonatkozó útlevelet,⁵⁵ melyen december 19-ei dátummal szerepel Érdy pesti átvételt igazoló aláírása. Érdy János a Pestre szállított leleteket 1848/64-es számon vette a Nemzeti Múzeum nyilvántartásába.⁵⁶

51 SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 4579.

52 Szvorényi 1848. *Közlöny* 191. sz. december 18. 901.

53 SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 4619.

54 SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 4664.

55 SzVL. Tanácsülési jkv. 1848. 4684.

56 Éry 2008, 17.

A megtalálás történetéhez hozzátartozik még az a kérdés is, hogy miért kellett a munkát abbahagyni. Érdy János és Pauer János is „a zordon télnek ferge-tegei”-re hivatkozott.⁵⁷ A megtalálásról később értekezők joggal jegyzik meg, hogy a hadi helyzet sem tette lehetővé a munkálatok folytatását. Mindkét körülmény méltánylandó ugyan, véleményem szerint azonban sokkal egyszerűbb a helyzet. Érdy teljesítette, amire a megbízatása szolt: a megnyitott gödörből látható és elérhető leleteket feltárta és elszállította Pestre. Ez nem azt jelenti, hogy az az időszak, ami december 17-e után következett, akár időjárási, akár hadi szempontból folytathatóvá tette volna az ásást, tény azonban, hogy Érdy maga nem sajnálkozott a munka befejezése miatt és nem okolt érte külső körülményeket.

„A tudományt a harcok között sem szabad felejtünk”⁵⁸

A székesfehérvári helytörténeti irodalomban Lauschmann Gyula⁵⁹ nyomán bukkan fel olykor az a megjegyzés, hogy a feltárást Székesfehérváron Kossuth Lajos is megtekintette volna. Az imént bemutatam a tanácsülési jegyzőkönyvek több bejegyzését: a kútmester, a városi mérnök, az orvosok, a kanonok és a tanár egyaránt megnyilatkoznak bennük. Lehetetlennek tartom, hogy ha Kossuth 1848. december 17-én reggelig itt megjelent volna, azt a jegyzőkönyvek ne említették volna.

Egy adat ezzel szemben arra mutat, hogy a leleteket Kossuth már Pesten a Nemzeti Múzeumban tekintette meg december 22-én.⁶⁰ Ha a dátumot elfogadjuk, akkor tudhatjuk, hogy hosszabb látogatásra nem is telt volna ebből a napból: ekkor adta ki ugyanis Kossuth felhívását az általános népfelkelésre a haza

57 Érdy 1853, 43.; Pauer, 1849, 5.

58 Kossuth Lajosnak az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként 1848. november 30-án kiadott rendelete a *Közlöny* 1848. december 2-ai számában. 175. sz. 825.l.

59 Lauschmann III. 1995, 253.

60 Hermann 1996, 10.

védelmében.⁶¹ Az előtte való napon bízta meg Batthyány Istvánt Székesfehérvár és Fejér megye kormánybiztosságával és szabad mozgó csapatok szervezésével. E tevékenysége fedezetéül a pénzügyminisztérium 12 ezer forintot utalt át Batthyány számára.⁶²

A Pestre visszatért Érdy igazolhatóan a királysírok leleteivel foglalatoskodott. Pesten a múzeum egyik termében a leleteket „úgy állítottam össze, amint találtatott” írja, s december 27-ére szakmai bemutatót szervezett. Ekkor vizsgálta meg neves orvosokkal a csontokat,⁶³ és utólagos visszaemlékezések szerint ekkori előadásában fejtette ki nézeteit a leletek datálása és azonosítása kérdésében.⁶⁴

A Nemzeti Múzeumot mint az első magyar közgyűjteményt a nemzeti kormány éppen ezekben a napokban, december 19-ével vonta a közoktatási tárca joghatósága alá.⁶⁵ Mindezt megelőzte több olyan rendelkezés, mely a múlt örökségének Nemzeti Múzeumba való kerülését segítette. 1804-ben rendelkeztek a nyomdák köteles példányai leadásáról, 1836-ban vásárolták meg a Jankovits-gyűjteményt. Jellemző és érdekes, hogy a Székesfehérvárott 1803-ban megtalált István király szarkofág József nádor kezdeményezésére 1814-ben a Nemzeti Múzeumba került,⁶⁶ s csak 1936-ban hozták vissza. Ugyanígy jártak el a székesfehérvári 1848-as királysírleletekkel is: a csontokkal és a mellékletekkel együtt a vörös mészkő sírládák darabjait is elvitték.⁶⁷ Utóbbiakat Székesfehérvár visszakapta 1936-ban, ma a püspöki székesegyház altemplomában láthatók.⁶⁸

Az alcímben idézett kezdőmondatunk méltán folytatódik így: „[A tudományt] ápolni mindenkor kötelességünk.”⁶⁹ Ennek szellemében fogalmazta meg Kossuth – Teleki József gróf, az Akadémia elnöke javaslatára – rende-

61 Kossuth XIII. 1952, 839.

62 Kossuth XIII. 1952, 837.

63 Érdy 1853, 45. Az orvosok személyéről közelebbit nem tudunk.

64 Henszlmann 1864, 215.; Török 1894, 176.

65 Hermann 1996., 10.; Fodor 1992, 8.

66 Fitz 1980, 77.; Buzinkay 1986, 39.

67 Éry szerk. 2008, 17.

68 Demeter–Gelencsér 2002, 152.

69 Kossuth Lajosnak az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökeként 1848. november 30-án kiadott rendelete a *Közlöny* 1848. december 2-ai számában. 175. sz. 825.l.

tét az erődítési, sáncépítési munkáknál talált régiségek beszolgáltatásáról.⁷⁰ A múzeum gyűjteménye számára Mészáros Lázár hadügyminiszter megnyitotta a fegyverraktárat,⁷¹ ez a történeti fegyvergyűjtemény egyik forrása. Az Országos Honvédelmi Bizottmány mellett működő művelődésügyekkel foglalkozó államtitkárság élére Szász Károly személyében a régiségek megőrzése iránt különösen elkötelezett személy került.⁷² Már ekkor is megfogalmazódott azonban az a gondolat, hogy nem csupán a régiség, hanem a jelenbeli fontosság is méltóvá tehet tárgyakat arra, hogy a nemzeti múzeumba kerüljenek. Az ozorai fegyverletétel (1848. október 7.) során a Roth és Philippovics vezette 9 ezer főnyi tartaléksereg 5 zsákmányolt zászlaját is itt helyezték el az országgyűlésen való bemutatás után.⁷³

A „holt királyok” híre

A székesfehérvári leletek azonnali népszerűsítését többen vállalták a szemtanúk közül. Természetesen maga Érdy János, a Nemzeti Múzeum őre, a feltárás vezetője a helyszínen és a pesti alkalmi kiállítás december 27-ei előadásán szólt róluk. Szvorényi József, akkor fehérvári gimnáziumi tanár december 12-ei írásával a *Közlönyben*, Boross Mihály (1815–1899) ügyvéd, akkor több bizottmány tagja, később Fejér megye másodalispánja a *Közlöny* és a *Kossuth Hirlapja* tudósítójaként írta le az eseményeket. Egykorúnak tekinthető Pauer János, akkor székesfehérvári papneveldei tanár 1849-ben megjelentetett tudományos dolgozata is,⁷⁴ melyről joggal jegyzi meg Török Aurél: „[...] én abban a nézetben vagyok, hogy édes hazánkban még nem látott napvilágot oly könyvecske, mely hat pengő krajczáron oly felette nevezetes és érdekes fölfedezést nyújthatott volna a hazai tudományosságnak, mint Pauer könyvecskéje.”⁷⁵ Érdy tudományos

70 Kossuth Lajos Összes Munkái XIII., 1952. 594–595.; Szabad 1994. 129.

71 Hermann 1996, 10.

72 Buzinkay, 1986, 42.

73 Hermann 1996, 10.

74 Pauer 1849.

75 Török 1894, 197.

összefoglalóját, melynek gondolatmenetét állítólag már 1848. december 27-ei előadásában elmondta, csak 1853-ban jelentette meg. A munkát a szerkesztő a következőképpen minősítette: „Magyar régiségeink, nemzeti emlékeink sorában ennél nevezetesebb, nagyobb fontosságú felfödözés nem létezik. Méltán lehet azt az eddigi magyar emlék találmányok koronájának tekinteni.”⁷⁶

Az 1850-es években sem Szvorényi József, sem Palugyai Imre, sem Fényes Elek nem említette az akkor nem szalonképes 48-as ügyet.⁷⁷ Érdy János volt az egyetlen, aki ezt mint tudós, a kérdés legszakavatottabb ismerője megtehetette, s maga is szemtanúként említette Pauer Jánost és Szvorényi Józsefet.⁷⁸

A királysírok híre ihlette Garay János: *Síri hang az élőkhöz* című versét,⁷⁹ amelyben az ősök erekyéit is a kortársak lelkesítésére kívánja felhasználni a szabadság kivívása érdekében:

„[...] apáid sírja azért nyílt meg neked,
Hogy a holtak láttára feldobbanjon szíved,
Nem, mert talán király volt, de oly kornak fia,
Melyben dicső, szabad s független volt e haza.”

Érdekes és jellemző, hogy az új császár, Ferenc József – akinek trónra lépését a magyar országgyűlés nem ismerte el – többszörösen is érintett a versben. A negyedik versszak az eredeti versben „a hitszegő király hitetlenségeit” ostromozza, a hatodik versszakban pedig azt a tény:

„Hogy hűtelen királya megszegve szent hitét,
elárulá, eladta, pusztítja őt népét.”

A verset a csontleletek első antropológus vizsgálója, Török Aurél is függelékben közölte értekezésében,⁸⁰ de az akkori királyra is kompromittáló részeket sze-

76 Érdy 1853, 42. A szerkesztő megjegyzése.

77 Szvorényi 1851.; Fényes 1851., Palugyai 1853.

78 Érdy 1853, 45.

79 Garay 1956, 135–136.; idézi Török 1894, 156–157.

80 Török 1894, 154–157.

mérmesen kipontozta. Nem véletlenül, hiszen az akkorra már megkoronázott magyar király I. Ferenc József volt, és a csontok újabb vizsgálata után 1898. október 21-én történt meg a király által elrendelt és 25 ezer forinttal finanszírozott sokadik temetés, most már a budai Mátyás templom Szentháromság kápolnájában.⁸¹

A lelkesült hangulatról, amelyben a verset írta Garay János egy Petőfi Sándornak írott levelében számol be 1848. december 25-én.⁸² Itt immár prózában tér ki a sírokkal kapcsolatos véleményére: „holnapután tudóstársilag vagyunk meghíva a Múzeumba a sz.-fehérvári ősemlék megnézésére. Engem, ki őseink nagy kora iránt annyi kegyelettel viseltetem, előre öröm tölt el, hogy egy Árpád-királyt – ha csak csontvázában is látandok, – nem tán azért, mert király, hanem mert oly korból való magyar, melyben e nemzet szabad, független és nagy volt. Bár csontjaiból oly miasma terjedne elkorcsosult levegőnkre, mely mindnyájunkat szabadság lázba ejtene!”

Petőfi Sándor ekkor Debrecenben a Színház utca 2555. szám alatt lakott, s december 15 óta Zoltán fia születésével volt elsősorban elfoglalva. Sajnos Garayhoz írott levelei nem maradtak ránk,⁸³ mégis ismerjük a királlysírral kapcsolatos vélekedését. A történelemre vonatkozó jegyzetei között talált 1849. január 12-i feljegyzésében természetesen egészen másként, igazi republikánushoz méltóan vélekedik: „Több század óta feledve volt a hely, hová hajdan a királyokat temették Székesfehérvárott. 1848. vége felé meglelék a sírboltot s benne két Árpád-király csontjait. Ez csak egy évvel is előbb, nemzeti ünnep lett volna; most egy pár régiség-kedvelő tudóst kivéve, senkit sem érdekelt [...] a nemzet épen a királyok elleni harcát vívta. Mintha azért jöttek volna ki e holt királyok a sírból, hogy élő utódaikat lehíják magokhoz a trónról a porba.”⁸⁴

A költői kép más – mondhatnánk, ellenkező irányú mozgást tükröz –, mégis hasonló megítélést sugall Boross Mihály *Kossuth Hírlapjának* írott beszámolója is 1848. december 20-án. „Midőn egyfelől a habsburgok koronája porba hull, másfelől az elhúnyt királyok koronái a porból kelnek ki.”⁸⁵

81 Forster 1900, 269–270.; 276.; Békefi 1900, 279–292.

82 Petőfi 1974, 529–530. idézi Török 1894, 155–156.; Buzinkay 1986, 47.

83 Petőfi 1964, 457.

84 Petőfi VII. 1964, 142.

85 Boross, 1848. *Kossuth Hírlapja*, 148.sz. 1848. december 20. 641.l.

A példák száma szaporítható lenne, de ennyiből is látható, hogy különbözőképpen fogadták eleink a „holt királyok” megtalálását. A tudósok lelkesedése érthető, az ismert személyek megítélése nézeteik ismeretében várható, a helyiek elemi erejű lelkesedése pedig természetes.

Vágyak utóélete

Az 1848-ban megfogalmazott városi vágyakozás: valamit visszakapni a királlysírokból, nem múlt el. Székesfehérvár 1930-as évekbeli fejlesztésének folyamatában – aminek fő célja a Szent István király halálának 900. évfordulójára való méltó felkészülés volt – mind Zavaros Aladár polgármester (1919–1931),⁸⁶ mind az egész korszakot meghatározó dr. Csitáry Emil polgármester (1931–1941) időszakában mindez városrendezési tervekkel kapcsolódott össze. A székesegyház restaurálása, az altempлом rendezésével, a bejárata előtti tér és a hősi emlékmű befejezésével járt együtt. Hiszen a Pásztor–Hikisch kompozíció a fekvő katonával vált teljessé, amit viszont csak a Szigethy ház lebontásával kialakított térben állíthattak fel. Ekkor alakult ki tehát a Hősök tere.⁸⁷

A székesegyház restaurálása azt a várakozást is tükrözte, hogy a kormányfőtanácsosi címmel frissen kitüntetett Marosi Arnold (1873–1939) múzeumigazgató 1931. évi kezdeményezése nyomán⁸⁸ Csitáry Emil polgármester el szeretne volna érni III. Béla és felesége földi maradványinak hazaszállítását.⁸⁹ A törekvést maga Hóman Bálint is támogatta, amikor 1933-ban Marosi Arnold „a bazilika területén talált királyi sírok visszaszerzésére irányuló indítványát terjesztette elő”⁹⁰ A nagy terv azonban nem sikerült – bár a *Székesfehérvári Friss Újság* már lelkes cikkeiben számolt be a hamvak hazahozataláról folyó tárgyalásokról⁹¹ –, csupán

86 *Székesfehérvári Napló*. 1929. december 25.

87 Schmidl 1940, 168.

88 Szent István Király Múzeum Adattára, Múzeumtörténeti adattár. Titkári jelentés. 1932. május 22.

89 Dormuth 1935. I.II. 6. *Székesfehérvári Friss Újság*, 1938. július 8., 10., 12., 24.

90 Dormuth 1938. 2.

91 *Székesfehérvári Friss Újság*, 1938. július 7.; 10.;12.

a sírládák eredeti kemény mészkő darabjai kerültek vissza⁹². Csitáry Emil polgármester így írt visszaemlékezéseiben: „Visszakaptuk a nagy király, III. Béla és felesége eredeti, vörös márvány koporsóját, amelynek alsó lapján a hullasav révén gyönyörűen kirajzolódott a királyi házaspár alakja. (Így is látható, hogy III. Béla milyen hatalmas ember volt.) Ezeket a koporsókat a székesegyház altemplomába helyeztük, a koporsók alsó lapjait, üvegfal alatt.”⁹³.

2017-ben a székesfehérvári koronázási ünnepi játékokon III. Béla alakja elevenedett meg. Hozzá kapcsolódóan kiállításon a Szent István Király Múzeum mutatta be az 1848-ban megtalált eredeti sírmellékleteket és rekonstruálták (másolatokkal) a sírképeket is. „Teste Fehérváron nyugszik” címmel nyitották meg a kiállítást 2017. augusztus 12-én. A kiállítás kurátora, dr. Szabados György szólt arról, hogy a királyt utóda (és egyben unokája) IV. Béla Nagy Bélaként tisztelte. Biztonsággal azonosítható sírleleteit találták meg 1848-ban Székesfehérvárott, hazánk Árpád-kori fővárosában. III. Béla temetkezési helyét maga jelölte ki első felesége és nagyapja II. Vak Béla (1131–1141) sírja között.⁹⁴ A vak király effajta megtisztelése érthető, hiszen tőle származott az összes ezutáni Árpád-házi királyunk.⁹⁵

A játékokat beharangozó sajtótájékoztatón dr. Cser-Palkovics András, Székesfehérvár polgármestere mondta III. Béla és Anna királyné sírjának emlékeiről: „Egy fehérvári sose mondhat le a vágyról, hogy egyszer a jövőben az egykori koronázóvárosban kapjanak helyet, összhangban a király végakaratával.”⁹⁶

92 *Székesfehérvári Friss Újság*, 1938. július 24.; Szarka–Láng 1939. 9.

93 Csitáry 2013, 148–149; A sírládákról: Kégli 1987, 13–17.; Buzinkay 1986, 91.; Éry et al. 1999, 12–14.

94 <http://www.meht.hu> › radioadas › 180702-teste-fehervarott nyugszik. Kontakt Rádió. Tárlatról tárlatra. 2018.augusztus 10. Letöltés dátuma: 2022. január 7.; Kásler–Szentirmay 2019, 32.

95 Szabados 2020, 207.

96 <https://magyarhirlap.hu/cikk/91612>. Letöltés ideje: 2022. január 7. *Magyar Hírlap* 2017. június 28.; <https://www.szekesfehervar.hu>. Székesfehérvár Városportál - III. Béla életét viszi színre az idei Koronázási Szertartásjáték

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bartucz 1935.** Bartucz Lajos: A székesfehérvári bazilika csontvázainak ember-tani jelentősége. *Székesfehérvári Szemle*, 1935. (1935) V. sz. 24–29.
- Békefi 1900.** Békefi Remig: III. Béla temetése. In: Forster Gyula (szerk.): *III. Béla magyar király emlékezete*. Hornyászký Viktor Császári és Királyi Könyvnyomdája, Budapest, 1900. 244–278.
- Boross 1861.** Boross Mihály: *Élményeim 1848-1861*. Székesfehérvár, 1861.
- Buzinkay 1986.** Buzinkay Géza: *Kő se mutatja helyét. A királysírok pusztulása*. Corvina Kiadó, Budapest, 1986.
- Csitáry 2013.** Csitáry G. Emil: *Emlékiratok*. Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára, Székesfehérvár, 2013.
- Demeter 1999a.** Demeter Zsófia: III. Béla király és feleségének sírja. A felfedezés körülményei és visszhangja 1848-ban. *Magyar Tudomány*, 106. (1999) Új folyam 44., 1999. február. 220–229.
- Demeter 1999b.** Demeter Zsófia: Az 1848-as királysír-leletek megtalálásának körülményei és visszhangja Székesfehérvárott. 150 éve történt. III. Béla és felesége sírjainak fellelése. *A Szent István Király Múzeum Közleményei B. sorozat*, 49. szám, Székesfehérvár, 1999. 25–35.
- Demeter 1999c.** Demeter Zsófia: „Örvendezz királyi város...” III. Béla és felesége sírjának megtalálása a székesfehérvári királyi bazilika területén. *Honismeret*, XXVII. 1999. 4. 11–23.
- Demeter–Gelencsér 2002.** Demeter Zsófia–Gelencsér Ferenc: *Örvendezz, királyi város!* Székesfehérvár Anno 2. *A Szent István Király Múzeum Közleményei B. sorozat* 51. szám, Székesfehérvár, 2002.
- Demeter 2017.** Demeter Zsófia: *A derék város*. Székesfehérvár Anno 3. *A Szent István Király Múzeum Közleményei B sorozat* 60. szám, Székesfehérvár, 2017.
- Dormuth 1935.** Dormuth Árpád: A Múzeumegyesület 25 éve. *Székesfehérvári Szemle*, 1935. (1935) I-II. sz. 5–6.
- Dormuth 1938.** Dormuth Árpád: Szent István emlékévk a Múzeumegyesületben. *Székesfehérvári Szemle*, 1938. (1938) 2.
- Erdős 1998.** Erdős Ferenc: *Forradalom és szabadságharc Fejér megyében (1848–1849)*. (Fejér Megyei Levéltár Közleményei 23.), Székesfehérvár, 1998.

- Érdy 1853.** Érdy János: III. Béla király és nejének Székes–Fehérvárott talált síremlékei. In: Kubinyi Ferenc–Vahot Imre (szerk.): *Magyarország és Erdély Képekben*. Pest I. 1953, 42–48.
- Éry 2008.** Éry Kinga (szerk.): *A székesfehérvári királyi bazilika embertani leletei. 1848–2002*. Balassi Kiadó, Budapest, 2008.
- Éry et al. 1999.** Éry Kinga et al.: Embertani vizsgálatok III. Béla és Antiochiai Anna földi maradványán. In: Cserményi Vajk (szerk.): *150 éve történt. III. Béla és felesége sírjainak fellelése*. A Szent István Király Múzeum Közleményei B sorozat 49. szám. Székesfehérvár, 1999. 9–15.
- Fejér 1818.** Fejér György: Régi Székes Fehérvárról jegyzetek. *Tudományos Gyűjtemény*. VI. 1818, 32–53.
- Fényes 1851.** Fényes Elek: *Magyarország geographiai szótára*, II. Nyomtatott Kozma Vazulnál, Pest, 1851.
- Fitz 1980.** Fitz Jenő: *Székesfehérvár*. Panoráma, 1980.
- Fodor 1992.** Fodor István (szerk.): *Magyar Nemzeti Múzeum*. Budapest, 1992.
- Forster 1900.** Forster Gyula: Székesfehérvár koronázó temploma. In: Forster Gyula (szerk.): *III. Béla magyar király emlékezete*. Hornyászkó Viktor Császári és Királyi Könyvnyomdája, Budapest, 1900. 1–17.
- Forster 1900.** Forster Gyula: A budavári koronázó templom. In: Forster Gyula (szerk.): *III. Béla magyar király emlékezete*. Hornyászkó Viktor Császári és Királyi Könyvnyomdája, Budapest, 1900, 244–278.
- Garay 1956.** *Garay János válogatott művei. S. a. r. Kovács Antal. Síri hang az élőkhöz*. Szekszárd 1956, 135–136.
- Hazai Tudósítások 1906.** *Hazai Tudósítások XXVII*. 1906. 226–228.
- Henszlmann 1864.** Henszlmann Imre: *A székes-fehérvári ásatások eredménye*. Heckenast, Pest, 1864.
- Hermann 1996.** Hermann Róbert (szerk.): *1848-1849. A szabadságharc és forradalom története*. Videopont, Budapest, 1996.
- Kállay 1988.** Kállay István: *Fehérvár regimentuma 1688-1849. A város mindennapjai*. (Fejér Megyei Történeti Évkönyv 18.) Székesfehérvár, 1988.
- Károly 1898.** Károly János: *Fejér Vármegye története I-V*. II. Fejér Vármegye Közönsége, Székesfehérvár, 1898.

- Kégli 1987.** Kégli Ferenc: Királyaink fehérvári temetője. *Fejér Megyei Szemle*, 1. (1987)13–17.
- Kossuth 1952.** *Kossuth Lajos összes munkái. XIII. Kossuth Lajos az OHB élén. Első rész.* 1848. szeptember-december. S. a. r. Barta István. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1957.
- Kovács–Medgyessy 2014.** Kovács Andrea–Medgyessy S. Norbert (szerk.): *Énekek Szent István tiszteletére.* Zsolozsma Szent István tiszteletére- népénekként. Magyar Napló, Budapest, 2014.
- Lauschmann 1995.** Lauschmann Gyula: *Székesfehérvár története III.* Közlemények Székesfehérvár város történetéből. Székesfehérvár, 1995.
- Lukács 1868.** Lukács Béla: Székes-Fehérvár. In: Nagy Miklós (szerk.): *Magyarország képekben. Honismertető folyóirat.* II. kötet. Pest, 1868. 289–292.
- Magony 1998.** Magony Imre: *Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban.* Ma Kiadó, Városi Levéltár, Székesfehérvár, 1998.
- Nemeskéri 1983.** Nemeskéri János: A székesfehérvári királysírokról. *Magyar Tudomány*, 90. *Új folyam* 28. 1983. 2. 1983. 104–121.
- Palugyai 1853.** Palugyai Imre: *Szabad királyi városok leírása.* Székesfehérvár. Léderer és Heckenast, Pest, 1853.
- Pauer 1849.** Pauer János: *A Székesfehérvárott fölfedezett királyi sírboltból.* Nyomtatott özvegy Számmer Pálné betűivel. Székesfehérvár, 1849.
- Petőfi 1964.** *Petőfi Sándor összes művei. VII. Petőfi Sándor levelezése.* S. a. r. Kiss József, V. Nyilassy Vilma. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964.
- Petőfi 1974.** *Petőfi Sándor összes prózai művei és levelezése.* Gondozta: Martinókó András. Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1974.
- Pogány szerk.** 1983. Pogány Péter szerk.: *Riadj magyar! 1848-1849 fametszetes ponyvai, csatakrónikái.* Magyar Hírmondó, Budapest, 1983.
- Polgár 1936.** Polgár Iván: *A székesfehérvári bazilika múltja.* Székesfehérvár, 1936.
- R. Várkonyi 1998.** R. Várkonyi Ágnes: Tudomány és függetlenség. *Magyar Tudomány*, 105., *Újfolyam* 43.1998. 5. 590–601.
- Schmidl 1940.** Schmidl Ferenc: Székesfehérvár városrendezési kérdései. In: Mártonffy Károly (szerk.): *Városfejlesztés, városrendezés, városépítés.* Budapest 1940, 159–169.

- Szabad 1994.** Szabad György (szerk.): *Kossuth Lajos üzenetei*. IKVA KULT. KFT., Budapest, 1994.
- Szabados 2016.** Szabados György: Könyves Béla király? Egy székesfehérvári királysír azonosításáról. *Alba Regia*, 44. (2016) 193–203.
- Szabados 2020.** Szabados György: Eredetről, hagyományról és kritikákról. A középkori magyar történetírás fő vonalának áttekintése. *Alba Regia*, 48. (2020) 201–221.
- Szabó 2018.** Szabó Zoltán: *A székesfehérvári királyi bazilika építéstörténete*. II/2A. Balassi Kiadó, Budapest, 2018.
- Szarka–Láng 1939.** Szarka Géza–Láng István: *Székesfehérvár ünnepi éve, 1938*. Székesfehérvár, 1939.
- Szvorényi 1851.** Szvorényi József: Székes-Fejérvár. *Új Magyar Múzeum*, VIII. füz. 1851. május 1. 405–430.
- Tóth 2006.** Tóth Endre: III. Béla vagy Kálmán? A székesfehérvári királysír azonosításáról. *Folia Archaeologica*, LII. (2006) 141–161.
- Török 1893.** Török Aurél: *Jelentés III-dik Béla magyar király és neje testereklyéiről. Értekezések a természettudományok köréből*. Budapest, 1893.
- Zsoldos et al. 2016.** Zsoldos et. al.: *Székesfehérvár története az Árpád-korban*. Városi Levéltár és Kutatóintézet, Székesfehérvár, 2016.

Közbenjáró Istenszülő-enkolpion zománcikkal, 13. század vége
Treasury Basiliek Onze-Lieve-Vrouw 'Sterre der Zee' Maastricht